Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 41, İstanbul 2019, 97-120.

Kafkasya'da Bir Miras Mücadelesi: REVAN HANLIĞI ASİLZADELERİNDEN MEHEMMED HASAN HAN'IN ÇARLIK RUSYASI'NDAN TOPRAK TALEBİ (1827-1845)*

*Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU***

ÖZET

Bu makalede Rus işgalinden sonra yıkılan Revan Hanlığı'nın (1747-1828) asilzadelerinden Mehemmed Hasan Han'ın Çarlık Rusyası yetkililerine müracaat ederek Rus idaresince el konulan Revan çevresindeki arazilerinin kendisine iade edilmesini sağlamak için verdiği hukuk mücadelesi incelenmektedir. Mehemmed Hasan Han, Revan ve çevresindeki 11 köyde yer alan babasından kalan tiyûl statüsündeki topraklarının miras hukukuna göre kendi hakkı olduğunu iddia etmiştir. Bir süre devam eden bu mücadelenin sonucunda Kafkasya Komitesi'nin verdiği karar ile adı geçen toprakların Hasan Han'a ait olduğu ve topraklardan elde edilen gelirin kendisine ödenmesi gerektiği kabul edilmiştir. Bu hadise, sonradan Ermenistan devletinin oluşturulacağı Revan Hanlığı arazisi üzerindeki Türk varlığı ve bölgenin Revan Türklerine ait olduğunun kabul ve tasdik edilmesi bakımından son derece önemlidir. Konuyla ilgili kaynaklar; Hasan Han'ın Farsça kaleme aldığı mektup ve bunun Rusça tercümesi, Kafkasya Namestniği'nin St. Petersburg ile yazışmaları, Kafkasya Komitesi'nin nihai kararı ve diğer Rusça ana kaynaklardan oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Revan Hanlığı, Rusya, İran, Kafkasya, Mehemmed Hasan Han, tiyûl.

Ermeni Vilayetinin Teşkili ve Bazı İdari Düzenlemeler[1]

XVIII. yüzyılın sonları ve özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısında büyük devletlerin ele geçirmek istediği Kafkasya; Rusya, Osmanlı ve İran devletleri arasında bir mücadele sahası olmuştur. Bu mücadelenin taraflarından biri olan Rusya, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren I. Pyotr (1682-1725) döneminde

* Makalenin geliş tarihi: 15.04.2019 / Kabul tarihi: 03.06.2019

** Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, *oguzhan0037@gmail.com* (https://orcid.org/0000-0002-2396-6022)

[1] Makalenin sadece bu başlığı altında değerlendirilen konu, asıl meseleye giriş babında kaleme alınmış olup tarafımdan hazırlanan "*Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*" adlı doktora tezinin 3. bölümüne dayanılarak hazırlanmıştır.

Hazar'ın batı kıyılarını ele geçirmiştir. II. Yekaterina (1762-1796) döneminde de 1785-1796 yılları arasında yürürlükte olan Kafkasya Naibliği (Kavkazskoye Namestniçestvo) oluşturularak Kafkasya'da ilk Rus idari yönetim sistemi hayata geçirilmiştir. 1801 yılında Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanmasıyla birlikte Kafkasya'daki Rus hâkimiyeti biraz daha güçlenmiştir. Bundan sonra Çarlık yönetimi, dağlı halklar üzerine askeri operasyonlar düzenleyerek hâkimiyet tesis etmeye gayret etmiştir. 1815'te Müstakil Kafkasya Kolordusu oluşturulmuş ve Çar adına bölgeyi yönetmek üzere Gürcistan'a tayin edilen Kolordu Komutanları, Kafkasya'daki sivil ve askeri yapının en üst düzeydeki yöneticisi olmuşlardır.[2]

Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanmasından sonra daha rahat hareket sahası bulan Kolordu Komutanları, Azerbaycan hanlıklarını aşamalı olarak ele geçirerek Rusya'nın Güney Kafkasya'daki hakimiyetini güçlendirmişlerdir. İran'ın bu durumdan duyduğu rahatsızlık iki devlet arasında gerginliğe neden olmuş ve yaşanan savaşın ardından 1813'te imzalanan Gülistan Antlaşması ile barış sağlanmıştır. Bir müddet sonra İran'ın daha önceden Rusya'ya bırakmak durumunda kaldığı toprakları geri almak istemesi ile ortaya çıkan yeni gerginlikler ve sınır ihlalleri, 1826-1828 Rusya-İran Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. Bu savaş sırasında Rus ordusu, Eçmiadzin Manastırı'nı askeri sığınak olarak kullanmış, kuşatma altına aldığı Revan, Nahçivan ve Abbasabad kalelerini ele geçirmiştir.[3]

---

[2] Rusya'nın Kafkasya'da yayılma politikası için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 262-263, 299-300.; V. P. Lıstsov, *Persidskiy pohod Petra I 1722-1723*, Moskva 1951, s. 139-164.; Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* Kafkasya Özel Sayısı, Yıl/Vol. 2, (2017), s. 121-128.; John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil,* Çev. Sedat Özden, 2. baskı, Kayıhan Yayınevi, İstanbul (T.Y) s. 52-93.

[3] 1826-1828 Rusya-İran Savaşı sırasında Müstakil Kafkasya Kolordusu'nun Revan, Nahçivan, Sardarabad ve Eçmiadzin'i ele geçirmesiyle ilgili bkz. Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 87-101.; Serkan Keçeci, *The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus against Its Southern Rivals (1821-1833)*, Ph. D. Dissertation, The London School of Economics and Political Science, London 2016, s. 186-223.; Okan Yeşilot - Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "Paskeviç'in Revan Kuşatması ve Ermeni Vilayeti'nin Oluşturulması", *3. Türkistan Kurultayı: Kafkasya ve Türkistan'da 1938 Sov-*

Revan'ın ele geçirilmesinden hemen sonra bir takım düzenlemeler yapılmış ve 6 Ekim 1827'de hanlık topraklarında yeni Rus idaresi oluşturmak için "Geçici Bölge İdaresi" (Vremennoye Oblastnoye Pravleniye) kurulmuştur. Geçici idarenin üç kişiden oluşan yönetiminin başkanlığına, Tümgeneral Krasovskiy tayin edilmiştir. Diğer ikisi ise, Başpiskopos Nerses[4] ile Revan Kalesi'nin komutanı Albay Borodin'dir.[5] Bu dönemde savaş nedeniyle zor günler geçiren halka dağıtılması için tahsis edilen buğdayın büyük bölümü azınlık durumunda olan Ermenilere verilmiş, Revan'da yaşayan yerli Türkler ise iaşeden mahrum edilmiştir. Bu olaydan haberdar olan Başkomutan Paskeviç, Genelkurmay'a gönderdiği mektubunda "Krasovskiy'in talimatlara uymadığı ve sadece Nerses'in iradesiyle hareket ettiği, Müslümanları (Türkleri) dışlayıp, yardım için ayrılan parayı onlara vermediği" şeklinde ifadeler kullanarak bu durum karşısındaki rahatsızlığını dile getirmiştir.[6]

---

yet Katliamı ve Etkileri Göç, Sürgün ve Kimlik, Kastamonu 2018, s. 336-346.; "Otnoşeniye gen. Paskeviça k gr. Nesselrode, ot 18-go iyunya 1827 goda, No: 90. –Eçmiadzin", *Aktı, Sobrannıye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu. Arhiv Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago (AKAK),* Belge No: 511, C. VII, Tiflis 1878, s. 546. (Bu eserin adı sonraki dipnotlarda AKAK olarak kısaltılacaktır.); "Vsepoddannıy raport gen. Paskeviça, ot 4-go iyulya 1827 goda.-Abbas-abad", *AKAK*, Belge No: 513, C. VII, Tiflis 1878, s. 550.; G. Guryanov, *Znamenitıya Çertı iz Jizni i Voyennıe Podvigi Feldmarşala Grafa İvana Fyodoroviça Paskeviça Erivanskago,* C. I, Moskva 1831, s. 54-57.; "Vsepoddannıy raport gen. Paskeviça, ot 7-go iyulya 1827 goda.-Abbas-abad", *AKAK*, Belge No: 515, C. VII, Tiflis 1878, s. 551-553.

[4] Ermeni Apostolik Kilisesi Başpiskoposu V. Nerses (1770-1857) Aştarak Köyü'nde doğdu. 1814'te Tiflis ve İmereti'de bulunan Ermeni kiliselerinde görev yaptı. 1826'da Rus ordusu ile birlikte Eçmiadzin'e geldi ve İran'da yaşayan Ermeniler üzerindeki nüfuzunu kullanarak onların Ruslara yardımda bulunmalarını sağladı. Revan'ın ele geçirilmesinden sonra İran Ermenilerinin Rusya'ya göç etmelerinde etkin rol oynayan Nerses, 1857'de Eçmiadzin'de öldü. Bkz. K. Kostanyants, *Katolikos vseh armyan Nerses V Aştaraketsi*, Aleksandropol 1909.

[5] "Toje, gr. Paskeviça k gr. Dibiçu, ot 3-go marta 1828 goda, No: 339.- Tavriz.", *AKAK,* Belge No: 436, Tiflis 1878, s. 483.; *Utverjdeniye Russkago Vladıçestva na Kavkaze,* C. XII, Red. Tuğgeneral Potto, Tiflis 1901, s. 241.; Hayri Çapraz, "Güney Kafkasya'da Ermenistan Bölgesinin Oluşumu", *Revan Türkleri*, Ed. Okan Yeşilot, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 75.

[6] Nesrin Sarıahmetoğlu, "Türklerin Göçleri ve Sürgünlerin Tarihi Gelişimi", *Revan Türkleri,* Ed. Okan Yeşilot, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 99-100.

Krasovskiy ve Nerses'in keyfi uygulamaları Revan'ın yerli Müslümanları (Türkleri) arasında memnuniyetsizliği artırmış, halkın, yaşadığı yeri terk ederek sınırın ötesine göç etmesine sebep olmuştur. Paskeviç, ortaya çıkardığı bu rahatsızlık yüzünden, Nerses'i Revan Geçici Bölge İdaresi'ndeki görevinden uzaklaştırmıştır. 21 Mart 1828'de çıkarılan devlet senatosu kararı ile Revan ve Nahçivan hanlıklarının Rusya'ya ilhak edilerek bu toprakların üzerinde "Ermeni Vilayeti" oluşturulacağı duyurulmuştur.[7] Böylece asırlardır Türk toprakları olan Revan ve Nahçivan arazisi üzerinde oluşturulan Ermeni Vilayeti; Revan, Nahçivan ve Ordubad olmak üzere üçe bölünmüştür. Geçici İdare'nin başkanı Krasovskiy, görevden alınarak yerine A. S. Griboyedov'un kayınpederi Knyaz Çavçavadze tayin edilmiştir.[8]

Revan'ın işgali ve hemen sonrasında yukarıda izah ettiğimiz şekilde bir siyasi ve idari yapı mevcut iken, aşağıda Mehemmed Hasan Han'ın hukuk mücadelesini incelemeye çalışacağız. Bu hususun ortaya çıkarılması, Revan'daki Türk tarihi ve varlığının bilinmesi ve bazı gerçeklerin aydınlatılması bakımından önem arz etmektedir.

Mehemmed Hasan Han'ın Mektubu ve Miras Mücadelesi

İşgalin hemen ardından yeni Rus idaresinin kurulmasından sonra Revan Hanlığı hanedan üyeleri İran'a gitmek durumunda kaldılar. Onların bir kısmı İran sarayında görev alırken bazıları ise muhtelif vilayetlere gönderildiler. Bu süreçte hanedan üyelerinin taşınmaz malları ile arazilerine Çarlık Rusyası Revan Geçici Bölge İdaresi tarafından el konuldu ve ardından bu araziler kamulaştırıldı. Revan'ın Rusya tarafından ele geçirilmesinden 17 yıl sonra 1844'te asilzadelerden Mehemmed Hasan Han, bir dilekçe ile Rusya hükümetine müracaat ederek babasından kalan mallarının miras hukukuna göre kendisine geri verilmesini istedi. İran Şahı'nın da devreye girmesiyle Mehemmed

---

[7] "Marta 21. İmennıy, dannıy Senatu. – O İmenovanii prisoyedinennıh k Rossii Hanstv Erivanskago i Nahiçevanskago Oblastiyu Armyanskogo", *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii, Sobraniye* (1825 – 1881), Kanun No: 1888, C. III, (1828) Sanktpeterburg 1830, s. 272-273.

[8] STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 8.; *Tifliskiye Vedomosti*, sreda, İyunya 4-go 1828 goda, No: 1. (4 Haziran 1828, Çarşamba).; M. Y. Alaverdyants, *Test A. S. Griboyedova: Knyaz Aleksandr Çavçavadze,* S. Peterburg 1910, s. 3.

Hasan Han'ın bu talebi Rusya Çarı I. Nikolay'a kadar ulaştı. Bu durumdan haberdar olan Çar, söz konusu mesele hakkında araştırma ve inceleme yapılması için Kafkasya Komitesi'ne emir gönderdi. Hasan Han, babasından kalan 11 köyde bulunan muhtelif büyüklüklerdeki arazilerin kendisine verilmesini istemekteydi. Zira Mehemmed Hasan Han'ın babası Serdar Han, bahsi geçen toprakların tiyûl[9] hakkını elinde bulunduruyordu. Dolayısıyla tiyûl hakkına dayanarak bahsi geçen toprakların kendi malı olduğunu iddia ediyordu. Kafkasya Komitesi, konuyla ilgili araştırma başlattı ve yürütülen tahkikatın sonunda karara varıldı.

Mehemmed Hasan Han, Tahran'daki Rusya Büyükelçiliği'ne hitaben yazdığı Farsça mektubunda hadiseyi şu şekilde izah ediyordu:

Rusya'nın, Revan Kalesi'ni ele geçirdiği dönemde babası merhum Serdar Han, aldığı yara nedeniyle sağlığı bozularak perişan bir duruma düşmüştü. Bu sırada küçük yaşlarında olan Mehemmed Hasan Han ise Maku şehrindeydi. Bir müddet sonra ailesinden miras kalan topraklarını üzerine almak niyetiyle Maku'dan Revan'a gittiler.[10]

---

[9] Köken olarak Çağatay Türkçesinden gelen tiyûl terimi, XV. yüzyıldan itibaren İran coğrafyasında genellikle askeri dirlikler için kullanılmıştır. Kaynaklarda XV. yüzyıldan önce kullanıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. İlk defa Karakoyunlular zamanındaki metinlerden olan *Kitâb-ı Diyârbekriyye* adlı eserde geçmektedir. Burada Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah'ın 1466-67 yılında Bağdat'a düzenleyeceği sefer için emirleri ve tiyûl sahiplerini ordusuna çağırdığı kaydedilmektedir. Eserde tiyûlün askeri dirlik, tiyûldârın ise dirlik sahipleri için kullanıldığı anlaşılmaktadır. V. Minorsky ise tiyûlü vergileri belirli bir süre için toplama yetkisi olarak tanımlamaktadır. Türkçe kökenli olan bu terimin Timurlular zamanında meşhur olduğu ve Timur'un fetihleri ile birlikte İran ve Güney Kafkasya ülkelerinde yayıldığı bilinmektedir. Tiyûl, genel olarak bir arazinin belirli bir süre için kullanım hakkının veya vergi toplama yetkisinin bir kişiye tevcih edilmesi demektir. Dolayısıyla Safevîler devrinde askeri iktâ sistemi anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Tiyûl sahibi hayatı boyunca kendisine tevcih edilen topraklar üzerinde her türlü tasarruf hakkını elinde bulundururdu. Tiyûl sahibinin ölümünden sonra ise belge yenilenerek varislerine devredilirdi. Zaman içerisinde tiyûl sahiplerinin miras bırakma ve kendilerine tevcih edilen toprakları şahsi mülk telakki etme eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Tiyûl", *TDV İA*, XLI, s. 207-208. ; V. Minorsky, "Tiyûl", *İA*, XII/1, s. 391-393.; R. G. Mukminova, *K istorii Agrarnıh Otnoşeniy v Uzbekistane XVI v. : Po materialom Vakf-name,* İzdatelstvo Nauka Uzbekskoy SSR, Taşkent 1966, s. 319-320.

[10] STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 8a.

Mehemmed Hasan Han'ın babası Serdar Han, Revan Hanı Hüseyin Kulu Han'ın idaresi zamanından beri Ermeni Piskopos Nerses tarafından rahatsız edici bir kişilik olarak görülmekteydi. Ermeni Piskopos'un dikkatini üzerine çeken Serdar Han, Rus hükümeti zamanında kendisinin cezalandırılmasından endişe duyuyordu. Çünkü Piskopos Nerses, Revan Oblastı'nın kuruluşunun başlangıcındaki geçici hükümetin üyelerinden biriydi. Onun bu memnuniyetsizliği General Paskeviç'e bile malum olmuştu. Serdar Han bu korkuyla bir buçuk yıl boyunca Revan'da yaşadı. Sonra, oğlunun Maku şehrinde gerçekleşecek düğünü için, 1829 yılında Ermeni Oblastı'nın Başkanı Knyaz Çavçavadze'den bilet (döküman) alarak oğluyla beraber oraya gitti. Serdar Han, daha önceden Knyaz Çavçavadze aracılığı ile Başkomutan Paskeviç'e gönderdiği mektubun kararı hakkında Çavçavadze'den bilgi almak istiyordu. Ancak istediği cevap bir türlü kendisine ulaşmıyordu. Çünkü bu sırada İran'da bulunan Büyükelçi Aleksandr Sergeyeviç Griboyedov[11] öldü-

[11] Aleksandr Sergeyeviç Griboyedov 1795'te Moskova'da doğdu. Eğitimini tamamladıktan sonra St. Petersburg'a gelerek Dışişleri Bakanlığı'nda memur olarak çalışmaya başladı. 1818'de İran'a gönderilen diplomatik heyet içerisinde yer aldı. 1818-1821 arasında Müstakil Kafkasya Kolordu Komutanı General Yermolov'un sekreteri olarak Tiflis'te görev yaptı. Yazdığı komedi ve denemeler sebebiyle ünlü Rus yazarlarından biri olarak görülen Griboyedov, eserlerinde Çarlık yönetimini eleştiren konuları işliyordu. Bu nedenle 1825'te Dekabristleri desteklediği hakkındaki suçlamalar yüzünden bir süre St. Petersburg'da hapis yattı. Daha sonra Paskeviç'in araya girmesi ile merkezden uzaklaştırılan gruba dâhil edilerek diplomatik faaliyetler yürütmesi için Kafkasya'ya gönderildi. Çar'a çok yakın olan General Paskeviç'in eşinin kuzeni oluşunun da etkisi ile 1826-1828 Rusya-İran Savaşı sırasında Kafkasya'da Rusya adına diplomatik faaliyetlerde bulundu. 1826-1828 Rusya-İran Savaşı sonrasında ödenmesi gereken savaş tazminatının temini ve İran'daki Ermenilerin Rusya'ya göç ettirilmesi, Griboyedov'un başarıyla yürüttüğü görevler arasındaydı. Dey-Kargan ve Türkmençay'da yapılan görüşmelerde Griboyedov bizzat bulundu ve barış antlaşmasının protokollerini hazırlayan diplomatik heyetin içerisinde yer aldı. İran açısından oldukça ağır şartlara sahip Türkmençay Antlaşması'nın imzalanması Griboyedov'un diplomatik yeteneğinin önemli bir göstergesiydi. Antlaşmanın imzalanmasından sonra 1828'de Tahran Büyükelçisi olarak İran'a gönderildi. 1829'da Tahran'da çıkan olaylar sırasında Büyükelçiliğe verilen baskın esnasında öldürüldü. A. Berje, "Smert A. S. Griboyedova", *Russkaya starina,* C. VI, No: 8, (Ağustos 1872), s. 166-167.; David M. Lang, "Griboedov's Last Years in Persia", *The American Slavic and East European Review,* Vol. 7, No: 4, (Dec., 1948), 323-328.; Abdolvahid Soofizadeh - Özgür Türker, "Rusya-İran (Kaçar) İlişkileri Adına Dehşet Verici Bir

rülmüş, Revan'da veba salgını ortaya çıkmış ve Knyaz Çavçavadze görevinden azledilmişti. Ancak, bu sırada oblastın başkanı Knyaz Moisey Argutinskiy[12], Ermeni Piskopos'un (Arhiepiskop Nerses) yakın dostu olduğu ve ona karşı muhabbet beslediği için, mektubun kararının gelmesine mani oluyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı Serdar Han, Revan'a gelmekte güçlük çekiyordu.[13] Bu sırada onun Revan'daki bütün malları ve taşınmaz mülklerine Rus idaresi tarafından el konuldu. El konulanlar arasında "kıymetli halılar, 700-800 baş koyun ve bir ambar dolusu tahıl" bulunuyordu. Revan Geçici İdaresi'nin rızası ile Mehemmed Hasan Han'ın velileri ve amcasının oğlu, İran'a giderken yanlarında sadece yorgan-döşek ve birkaç altın ev eşyası götürebildiler. Geriye ise kıymeti 4.000 Tümen olan eşyaları Revan Geçici İdaresi'nin hazinesinde kaldı. Bir müddet sonra 1829'da İran sarayının veliahdı Abbas Mirza, oğlu Hüsrev Mirza'yı Rus İmparatoru'na elçi olarak gönderdiği zaman[14], ona şu vazifeyi vermişti: "Hüsrev Mirza, Rusya tarafından el konulan Mehemmed Hasan Han'ın Revan'daki mal ve mülkünün geri verilmesi

---

Hadise: Rusya'nın Tahran Başkonsolosluğu Baskını ve Büyükelçi Aleksandr Griboyedov ve Maiyetinin Katledilmesi (11 Şubat 1829)", *Belleten*, LXXXII/294, (Ağustos 2018), s. 569-586.

[12] Ermeni soylularından Moisey Argutinskiy-Dolgorukiy 1797'de Tiflis'te doğdu. Ermeni Patriği İosif Argutinskiy'in torunuydu. Askeri eğitimini tamamlayan Moisey Argutinskiy, General Yermolov zamanında Kafkasya Kolordusu'na katıldı, 1827'de Gürcü Piyade Muhafız Alayı'nda görev yaptı. 1826-1828 Rusya-İran Savaşı'nda Cevan-Bulah ve Revan Kuşatması'na katıldı. Revan'ın ele geçirilmesinden sonra 1828'de kale komutanlığına tayin edildi. Ermenilerin Rusya'ya göçürülmesinde aktif rol oynadı. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda görev aldı ve Oltu Kalesi'nin ele geçirilmesine bizzat katıldı. 1829-1830 yılları arasında Ermeni Vilayeti'nin Başkanlığı'na (Naçalnik armyanskoy oblasti) tayin edildi. Moisey Argutinskiy 1855'de Tiflis'te öldü. N. Berzin, "Kratkiy oçerk slujebnoy deyatelnosti put general-adyutanta, general-leytenanta knyazya Moiseya Zaharoviça Argutinskago-Dolgorukago", *Kavkazskiy Kalendar na 1856 god*, Tiflis 1855, s. 565-581.

[13] STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 8a-8b.

[14] Tahran'da bulunan Rusya Büyükelçisi Griboyedov'un öldürülmesinden sonra Rusya ve İran arasında yaşanan kriz üzerine Feth Ali Şah'ın torunu Hüsrev Mirza başkanlığındaki heyet, zengin hediyelerle birlikte Rusya'ya gönderildi. Bu heyetin amacı, iki devlet arasında yaşanan krizi hafifletmek için İran adına Rusya'dan özür dilemekti. Bu sırada maddi değeri yüksek elmaslar, muhtelif eşyalar ve Doğu dünyasına ait değerli yazma eserler Rusya Çarı'na hediye edilmiştir. Bu konuyla ilgili yaptığımız bir araştırma XVIII. Türk Tarih Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur. Bkz. Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "1828-1829'da İran ve Türk Kütüphanelerindeki

için Rusya İmparatoru I. Nikolay'a durumu arz edecekti." İran sarayının bu girişimleri neticesinde İmparator, veliahdın talebine olumlu cevap vererek bahsi geçen mirasın belirli bir zaman içerisinde geri verileceğine dair icazet verdi. İşte o zaman Mehemmed Hasan Han, babasıyla birlikte mal varlıklarını üzerlerine almak ya da vakti geldiği zaman satışını hızlandırmak için Revan'a gitmeye karar verdiler.[15]

Revan'a geldikleri zaman kendi rızalarıyla Rus uyruğuna geçme isteklerini 1830 yılında Gürcistan Başkomutanı Paskeviç'e (Gürcistan Baş İdarecisi) bir mektupla bildirdiler. Bununla birlikte Revan'da bulunan mallarının da geri verilmesini istediler. Ancak bu girişimler neticesinde oradaki topraklardan elde edilen geliri alma hakkı onlara verilmedi. Çünkü yürürlükte olan Rusya kanunlarına göre yasal miraslarını almak için gereken evrak ellerinde mevcut değildi. Dolayısıyla Serdar Han ve oğlu Mehemmed Hasan Han'ın bu girişimleri bir müddet olumlu sonuç vermedi.[16]

Serdar Han'ın ölümünden birkaç yıl sonra, onun geride bıraktığı ailesiyle ilgilenmek vazifesi oğluna düştü. Bu nedenle Mehemmed Hasan Han, babasının Tahran'daki mirasını alıp getirmek amacıyla Revan Geçici İdaresi Başkanı'ndan 11 aylık bilet aldı ve ardından Tahran'a gitti. Ancak Tahran'a vardığında, bu 11 aylık süre zarfında gerekli işleri halledemeyeceğini anlayınca, Revan Geçici İdaresi'nden yeni bir 11 aylık bilet daha talep etti. Bundan sonra, İran Şah'ı Muhammed Şah ve onun veziri Hacı Mirza Agassi (Ağası), babası Serdar Han'ın hizmetlerini göz önüne alarak, oğlunun İran'da kalmasına müsaade ettiler.[17] Dolayısıyla Tahran'a yerleşen Mehemmed Hasan Han, Revan'daki mirasını uzun süre takip edemedi.

İran sarayında görev alan Mehemmed Hasan Han, Revan'ın işgalinden 17 yıl sonra 1844 tarihinde yeni bir girişimde bulunarak Rus makamlarına hitaben kaleme aldığı mektubunda; Revan'daki mülkünün elinden alınmaması için, her beş yılda bir gelir vergisini Rus hükümetine ödeyebileceğini beyan ediyordu. Ancak Mehemmed Hasan Han, bu toprakların gelirinin

---

Bazı Yazmaların St. Petersburg'a Nakli", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, (Bildiri Özetleri), Ankara, 1-5 Ekim 2018, s. 1128-1129.

[15] STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 9a.

[16] RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814, Listok 10b-11a.

[17] STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 9b-10a.

1/10 hissesini bile alamıyordu. Yine mektubunda; Çar'ın kendisine hizmet edenleri derecesine göre mükâfatlandırdığını söyledikten sonra, kendisinin böyle bir imkan bulamamasından dolayı yakınıyor ve samimiyetinden şüphe edilmemesi gerektiğini vurguluyordu. Yasal hakkı olan mirasının kendisine iade edilmesini talep eden Mehemmed Hasan Han, mektubunun sonunda Revan Hanlığı'nın muhtelif bölgelerinde bulunan arazilerini zikrederek, bu arazilerin geliri ile mevcut durumu hakkında detaylı bilgi veriyordu.[18]

Mehemmed Hasan Han'ın Revan'daki topraklarının listesi[19]

ŞERUR BÖLGESİ	**1. Karahasanlu Köyü[20]:** Altı dâng[21]'dan ibarettir. Bunların ikisi Mehemmed Hasan Han'ın amcası Mehdi Kulu Bek'e aittir. Ancak sonradan bu arazilerin tiyûlü babası Serdar Han'ın üzerine geçmiştir.

[18] STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 11a-11b.

[19] STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 12a-13a.

[20] Farsça mektubun Rusça tercümesinde Karahasanlu adı yanlışlıkla Karahan şeklinde yazılmıştır. Zira bu tarihlerde Revan'da Karahan adında bir yer mevcut değildi. Daha sonradan Kafkasya Komitesi'nce oluşturulan belgelerde ise doğru yer adı kullanılmıştır. Bkz. RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814, Listok 2a-3a. Mektubun orijinali için bkz. STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 4a. 1829-1832 yıllarını ihtiva eden ve İ. Şopen tarafından hazırlanan nüfus kayıtlarından Revan'da Karahasanlu adında bir köy olduğu tespit edilmiştir. İ. Şopen, *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy-oblasti v epohu yeya prisoyedineniya k Rossiyskoy İmperii*, V tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1852, s. 495-496. Bunu teyit eden bir başka bilgi için bkz. *İrevan Hanlığı*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Tarih İnstitutu, Bakı 2010, s. 459; Rusçası için bkz. *İrevanskoye Hanstvo*, Natsionalnaya Akademiya Nauk Azerbaydjana İnstitut İstorii İmeni A. A. Bakihanova, Baku 2010, s. 457.

[21] Dâng, bir şeyin 1/6'sıdır. Verilen bir köyün veya bir ekonominin aynı şekilde burada bulunan su kaynaklarının toplam gelirinin $\frac{1}{6}$'sı. Bkz. Mukminova, *K istorii Agrarnıh Otnoşeniy v Uzbekistane XVI v. : Po materialom Vakf-name*, s. 319-320. Rusça kaynaklarda "dong" olarak geçen bu terim Pehlevi dilinde "dâng" olup altıda bir hisse, pay anlamındadır. Bkz. Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları 2010, s. 683. ; Dâng'ın Arapçalaşmış hali dânig'tir. Bkz. Walther Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 13, 80.

	2. Diyadin Köyü: Burası altı dângdan ibarettir. Bunlardan üç tanesi daha önce Mehemmed Hasan Han'ın amcası Cafer Kulu Han'a verilmişti. Fakat sonradan babasının üzerine geçmiş ve ardından hazineye aktarılmıştır.
ZENGİBASAR BÖLGESİ	**3. Sarıcalar Köyü**[22]: Burası üç ve altı ayrı dângdan müteşekkildir. Hazineye devredilmeden evvel buraların tiyûlü Mehemmed Hasan Han'ın üzerineydi.
	4. Gök-Kümbet[23]**:**Buradaki tüm arazinin tiyûlü Mehemmed Hasan Han'ın babası Serdar Han'a aitti. Ancak sonradan hazineye aktarılmıştır.
	5. Arab Yenice Köyü[24]: Altı dângdan oluşan bu arazi Mehemmed Hasan Han'ın amcası Ahmet Han'a aitti. Ancak tiyûl sahibi Mehemmed Hasan Han'ın babası Serdar Han idi. Hazineye devredilen bu araziyi Mehemmed Hasan Han'ın amcası Ahmet Han'ın oğlu Süleyman Han kullanmaktadır.

[22] Farsça mektubun Rusça tercümesinde Sarıcalar adı yanlışlıkla Sarbi Alair şeklinde yazılmıştır. Ancak doğrusu Sarıcalar olmalıdır. Zira Kafkasya Namestniği'nin St. Petersburg'a yazdığı belgede doğru yer adı belirtilmektedir. Bkz. RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814, Listok 2a-3b. Ayrıca o dönemde Sarıcalar adında bir yer adının mevcut olduğu 1829-1832 yıllarını ihtiva eden ve İ. Şopen tarafından hazırlanan nüfus kayıtlarından da anlaşılmaktadır. Şopen, *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy-oblasti v epohu yeya prisoyedineniya k Rossiyskoy İmperii*, s. 503-504. Bunu teyit eden bir başka bilgi için bkz. *İrevan Hanlığı*, s. 463.; *İrevanskoye Hanstvo*, s. 461.

[23] Şopen, *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy-oblasti v epohu yeya prisoyedineniya k Rossiyskoy İmperii*, s. 491-492.; *İrevan Hanlığı*, s. 457.; *İrevanskoye Hanstvo*, s. 455.

[24] Farsça mektubun Rusça tercümesinde Arab Yenice adı yanlış okunup İzet-Sekga Köyü olarak yazılmıştır. (STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 12a-12b.) Araştırmamız sırasında İzet-Sekga adıyla Revan'da var olan herhangi bir köy tespit edilememiştir. Bununla birlikte St. Petersburg'a gönderilen bir belgede doğru yer adı Arap Yenice şeklinde belirtilmiştir. Bkz. RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814, Listok 2a-3b. Bu yıllarda Revan'da Arap Yenice adında bir köyün varlığı da yine Şopen'in hazırladığı nüfus kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bkz. Şopen, *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy-oblasti v epohu yeya prisoyedineniya k Rossiyskoy İmperii*, s. 488.; *İrevan Hanlığı*, s. 455.; *İrevanskoye Hanstvo*, s. 453.

SÜRMELİ BÖLGESİ	**6. Kazancı Köyü**[25]:Beş dângdan oluşan bu arazi Mehemmed Hasan Han'ın idaresi altında bulunmaktaydı. Ancak buranın altı dângdan oluşan tiyûlü, sonradan hazineye aktarılmıştır.
	7. Mürşid Ali Kışlağı Köyü[26]: Altı dângdan oluşan bu arazinin tiyûlü Mehemmed Hasan Han'ın babasına aitti. Fakat sonradan amcasına verildi. Mevcut durumda ise hazine tarafından el konulmuştur.
GERNİBASAR BÖLGESİ	**8. Akça-kışlak Köyü**[27]: Altı dângdan ibaret olan bu araziden Mehemmed Hasan Han istifade etmektedir. Ancak buranın tiyûlü de Revan Geçici İdaresi'nin hazinesine geçmiştir.
	9.Güzaçık (Gözüaçık) Köyü: Altı dângdan ibaret olan bu araziden Mehemmed Hasan Han istifade etmektedir. Ancak buranın tiyûlü hazineye geçmiştir.
	10. Sarı Çoban Köyü[28]**:** İki dângdan oluşan araziden Mehemmed Hasan Han istifade etmektedir. Ancak buranın tiyûlü de Revan Geçici İdaresi'nce alınmıştır.
	11.Hüseyin Kendi Köyü[29]:Altı dângdan müteşekkil olan bu arazinin tiyûlü Mehemmed Hasan Han'a aittir. Fakat babası Serdar Han, Rus hükümeti idaresi zamanında burayı Mehemmed Hasan Han'ın amcası Cafer Kulu Han'a vermişti. Sonradan ise bu araziler hazineye devredilmiştir.

[25] Şopen, *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy-oblasti…*, s. 495-496.; *İrevan Hanlığı*, s. 459.; *İrevanskoye Hanstvo*, s. 457.

[26] Şopen, *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy-oblasti…*, s. 501-502.; *İrevan Hanlığı*, s. 462.; *İrevanskoye Hanstvo*, s. 460.

[27] Burası Rusçaya tercüme edilen belgede Agjirad (Akjirad) olarak yazılmıştır. Ancak doğrusu Revan'ın Gernibasar bölgesinde bulunan Akça-kışlak Köyü olmalıdır. Bkz. Şopen, *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy-oblasti…*, s. 485-486.; *İrevan Hanlığı*, s. 454.; *İrevanskoye Hanstvo*, s. 452.

[28] Burası Rusçaya tercüme edilen belgede yanlışlıkla Serbi Çibon olarak yazılmıştır. Ancak doğrusu Sarı Çoban Köyü'dür. Şopen, *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy-oblasti…*, s. 503-504.; *İrevan Hanlığı*, s. 463.; *İrevanskoye Hanstvo*, s. 461.

[29] Şopen, *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy-oblasti…*, s. 491-492.; *İrevan Hanlığı*, s. 457.; *İrevanskoye Hanstvo*, s. 455.

Mehemmed Hasan Han'ın Farsça kaleme aldığı ve Tahran'daki Rusya Büyükelçiliği'ne yazdığı bu mektup, 23 Kasım 1844'te Tiflis'te bulunan Kafkasya Baş İdarecisi Aleksandr İvanoviç Neydgart'a gönderildi. Büyükelçi üstyazıda; Revan uyezdinde Mehemmed Hasan Han'ın ailesine ait birçok köy arazisi olduğunu ve onun bu toprakların kendisine iadesini talep ettiğini yazdı. Bunun yanısıra İran Şahı'nın yanında önemli bir vazifede bulunan, Rus vatandaşlığını kabul eden ve Rusya'ya olan sadakatini unutmayan Mehemmed Hasan Han'ın işine bir çare bulunması gerektiğini de ekledi.[30] Neydgart'ın geri çağırılmasından sonra Knyaz Mihail Semyonoviç Vorontsov, 27 Aralık 1844'te Kavkasya Namestniği olarak tayin edildi. Yeni atanan Kafkasya Namestniği'nin idaresi zamanında da bu konuyla ilgili yazışmalar St. Petersburg'da bulunan Kafkasya Komitesi ile yapıldı. 22 Temmuz 1845'te Kafkasya Komitesi Başkanı Aleksandr İvanoviç Çernışev'e bu konuyla ilgili detaylı bilgi verildi.[31] 9 Ağustos 1845'te ise Dışişleri Bakanı ve Kançılarya (Devlet Sekreteri) Graf Karl Vasilyeviç Nesselrode'ye bilgi içerikli yazı gönderildi.[32]

Kafkasya Komitesi'nin yürüttüğü araştırma ve inceleme sonucunda Mehemmed Hasan Han'ın meselesiyle ilgili önemli bir karara varıldı. Yukarıda belirtilen toprakların gelirleri ve tiyûlü Rus işgalinden önce Mehemmed Hasan Han'ın babasına ait olduğu için aynı düzenin devamına karar verildi. Ancak, mirasın iadesiyle ilgili husus şu şekilde belirlendi: Kafkasya Komitesi'nin Namestnik Vorontsov'a yazdığı 8 Ekim 1845 tarihli karara göre; Rusya İmparatoru I. Nikolay'ın emri ile İran Şahı'nın hizmetinde bulunan Rus vatandaşı ve Revan sâkini Mehemmed Hasan Han'a[33] babası Serdar Han'dan kalan ve şuanda hazineye devredilmiş olan mülkünün yerine, her yıl devlet hazinesinden 1764 Ruble gümüş para verilmesi kararlaştırıldı. Bu miktar, yukarıda zikredilen topraklardan alınan gelire denk düşmekteydi. Bu para tiyûl düzeninde olduğu gibi Mehemmed Hasan Han'a hayatı boyunca ödenecekti. Eğer Mehemmed Hasan Han, ailesiyle birlikte Rusya'ya

---

[30] STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 2b-3a.

[31] RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814, Listok 2a-6a.

[32] RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814, Listok 8a-8b.

[33] Metinde geçen ifadeye göre Mehemmed Hasan Han'a "Han Baba Han" da denilmekteydi.

göç eder ve çocuklarının tiyûl hakkı resmi makamlarca tasdik edilirse, mirasçıları da bu gelirden almaya devam edebilecekti.[34]

Kafkasya Namestniği'nin St. Petersburg'a yazdığı belgeden anlaşıldığına göre; Mehemmed Hasan Han'a ödenmesi gereken para, onun tiyûl hakkı olan köylerin nüfusu ve vergi gelirleri hesap edilerek aşağıdaki şekilde belirlendi:

Mehemmed Hasan Han'ın tiyûl hakkı olan köylerin nüfusu ve gelirleri[35]

Köy adı	Nüfusu (aile)	Geliri
Karahasanlu	50 aile	500 Ruble
Diyadin	18 aile	127 Ruble
Sarıcalar	17 aile	102 Ruble
Kazancı	51 aile	336 Ruble
Mürşid Ali Kışlağı	34 aile	153 Ruble
Gözüaçık	4 aile	10 Ruble
Sarı Çoban	13 aile	78 Ruble
Hüseyin Kendi	3 aile	18 Ruble
Arab Yenice	49 aile	392 Ruble
Şıracı	8 aile	48 Ruble
Toplam :		1764 Ruble

Çarlık Rusyası Kafkasya Komitesi yukarıdaki kararlara ilave olarak Mehemmed Hasan Han'la ilgili başka düzenlemeler de yaptı. Bunlardan birisi

[34] STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 28a-28b.; RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814, Listok 12a.

[35] RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814, Listok 3a-4b.; Kafkasya Komitesi'ne gönderilen resmi belgelere dayanarak oluşturduğumuz bu listede Mehemmed Hasan Han'ın Farsça kaleme aldığı mektupta belirttiği Gök Kümbet yer almamaktadır. Bununla birlikte aynı vesikalarda geçen bilgilere göre Şıracı adında yeni bir yer adı ilave edilmiş görünüyor.

mesela onun İran'da yaşadığı zaman içerisinde her beş yılda bir pasaportunun yenilenmesinin istenmesiydi. Böylece Rusya Mehemmed Hasan Han'ı bir nevi kontrol altında tutmuş oluyordu. Nihayetinde Rusya, Mehemmed Hasan Han'ın Rusya vatandaşlığını sürdürerek İran'da kalmasına izin vermiş ve yasal hakkını kendisine teslim etmiş oldu. Ayrıca, bu tarihten itibaren Ermeni Vilâyeti'nde (Revan Hanlığı) bulunan beyler arasındaki tiyûl sahiplerinin araştırılması ve kimliklerinin tespit edilmesi meselesini Kafkasya Krayı Baş İdarecisi'nin yürütmesi kararı alındı.[36]

Kafkasya Komitesi Başkanı Graf Çernışev, 23 Eylül 1845 tarihli yazısında Mehemmed Hasan Han'ın meselesiyle ilgili I. Nikolay'ın iradesini Namestnik Vorontsov'a bildirdi.[37] Daha sonra Çernışev, Dışişleri Bakanlığı Ober Tseremonimesteri Vorontsov-Daşkov'a ve Maliye Bakanlığı'na bu paranın ödenmesi için gerekli işlemleri başlatmaları gerektiğini yazı ile bildirdi.[38] Maliye Bakanlığı'nın Kafkasya Komitesi Başkanlığı'na hitaben gönderdiği 25 Eylül 1845 tarihli yazısında ise Mehemmed Hasan Han'a verilmek üzere devlet hazinesinden yıllık 1764 Ruble ayrıldığı cevabı verildi.[39] Komite, ayrıca bu konuyla ilgili yapılması gerekenler hakkında Mülkiyet Bakanlığı'na bilgi verdi.[40]

Sonuç

Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'daki askeri ve siyasi gücü olan Müstakil Kafkasya Kolordu Komutanlığı, 1827 yılında Revan Hanlığı'nı işgal etmiş ve hanlık arazisinde yeni Rus idaresini kurmuştur. Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Albay Lazarev öncülüğünde oluşturulan Göç Komitesi İran'da yaşayan yaklaşık 35.000 Ermeniyi Revan Hanlığı topraklarına yerleştirmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda ise Doğu Anadolu'da yaşayan yaklaşık 22.000 Ermeni yine Revan Hanlığı arazisine yerleştirilmek suretiyle bölgenin demografik yapısı Türklerin aleyhine değiştirilmiştir. (Sonraki

---

[36] RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814, Listok 13a-14b.

[37] RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814, L. 15a-15b.; STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 28a-29a.

[38] STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 28b-29a.; Vorontrov-Daşkov'a gönderilen yazı için bkz. RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814, Listok 16a-16b.

[39] RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814, Listok 19a-19b.

[40] STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 29a.

yıllarda gerek Türkiye gerekse İran'dan göç eden Ermenilerin sayısı 90-100.000 kişiyi bulmuştur.) Bununla da kalınmamış, Revan ve çevresinde bulunan Türk mimari ve sanat eserleri zaman içerisinde yok edilmiştir. Bilinçli olarak Türk izleri silinmiş ve böylece Ermenistan'ın temelleri atılmıştır.

Revan ve çevresinin Ermeni anayurdunun bir parçası olduğu uzun yıllar boyunca bazı Ermeni araştırmacılar tarafından savunulmuş, Türklerin ise bölgede haklarının olmadığı iddia edilmiştir. Ancak bunun aksine Revan'ın bir Türk Yurdu olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Hanlığın asilzadelerinden Mehemmed Hasan Han'ın bu makalede izah edilen miras mücadelesi ve sonrasında ortaya çıkan karar, aslında Revan'ın bir Türk Yurdu olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü Kafkasya Komitesi'nin nihai kararı; Revan'daki 11 farklı köyde yer alan arazilerin tiyûl hakkı olarak Mehemmed Hasan Han'a ait olduğunun kabul ve tasdik edilmesi ile sonuçlanmıştır. Bir başka ifadeyle Çarlık Rusyası, bu toprakların Revan Hanlığı asilzadelerinden Mehemmed Hasan Han'ın malı olduğunu resmen kabul etmiştir. Ancak bu topraklar sahibine iade edilmemiş ve arazilerden alınan yıllık gelir hesap edilerek Mehemmed Hasan Han'a hayatı boyunca her yıl 1764 Gümüş Ruble olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Rossiyskiy Gosudarstvennıy İstoriçeskiy Arhiv (Rusya Devleti Tarih Arşivi - RGİA)

RGİA, Fond 1268, Opis 1, Delo 814.

Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi (Gürcistan Merkez Tarih Arşivi – STSA)

STSA, Fond 4, Delo 18.

Basılmış Resmi Belgeler ve Araştırma Eserler

Aktı, Sobrannıye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu. Arhiv Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago (AKAK), C. VII, Tiflis 1878.

ALAVERDYANTS, M. Y., *Test A. S. Griboyedova: Knyaz Aleksandr Çavçavadze*, S. Peterburg 1910.

BADDELEY, John F, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, Çev. Sedat Özden, 2. baskı., Kayıhan Yayınevi, İstanbul (T.Y).

BERJE, A., "Smert A. S. Griboyedova", *Russkaya starina*, C. VI, No: 8, (Ağustos 1872), s. 163-207.

BERZİN, N., "Kratkiy oçerk slujebnoy deyatelnosti put general-adyutanta, general-leytenanta knyazya Moiseya Zaharoviça Argutinskago-Dolgorukago", *Kavkazskiy Kalendar na 1856 god*, Tiflis 1855, s. 565-581.

ÇAPRAZ, Hayri, "Güney Kafkasya'da Ermenistan Bölgesinin Oluşumu", *Revan Türkleri*, Ed. Okan Yeşilot, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 61-93.

ÇAYCIOĞLU, Serdar Oğuzhan, "1828-1829'da İran ve Türk Kütüphanelerindeki Bazı Yazmaların St. Petersburg'a Nakli", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, (Bildiri Özetleri), Ankara, 1-5 Ekim 2018, s. 1128-1129.

ÇAYCIOĞLU, Serdar Oğuzhan, *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018.

ÇAYCIOĞLU, Serdar Oğuzhan, "18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Kafkasya Özel Sayısı, Yıl/Vol. 2, (2017), s. 115-132.

GURYANOV, G., *Znamenitıya Çertı iz Jizni i Voyennıe Podvigi Feldmarşala Grafa İvana Fyodoroviça Paskeviça Erivanskago*, C. I, Moskva 1831.

HİNZ, Walther, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990.

İrevan Hanlığı, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Tarih İnstitutu, Bakı 2010.

İrevanskoye Hanstvo, Natsionalnaya Akademiya Nauk Azerbaydjana İnstitut İstorii İmeni A. A. Bakihanova, Baku 2010.

KANAR, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları 2010.

KEÇECİ, Serkan, *The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus against Its Southern Rivals (1821-1833)*, Ph. D. Dissertation, The London School of Economics and Political Science, London 2016.

KOSTANYANTS, K., *Katolikos vseh armyan Nerses V Aştaraketsi*, Aleksandropol 1909.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

LANG, David M., "Griboedov's Last Years in Persia", *The American Slavic and East European Review*, Vol. 7, No: 4, (Dec., 1948), 317-339.

LISTSOV, V. P, *Persidskiy pohod Petra I 1722-1723*, Moskva 1951.

MİNORSKY, V. "Tiyûl", *İA*, XII/1, s. 391-393.

MUKMİNOVA, R. G., *K istorii Agrarnıh Otnoşeniy v Uzbekistane XVI v. : Po materialom Vakf-name*, İzdatelstvo Nauka Uzbekskoy SSR, Taşkent 1966.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Tiyûl", *TDV İA*, XLI, s. 207-208.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii, Sobraniye (1825 - 1881), C. III, (1828) Sanktpeterburg 1830.

SARIAHMETOĞLU, Nesrin, "Türklerin Göçleri ve Sürgünlerin Tarihi Gelişimi", *Revan Türkleri*, Ed. Okan Yeşilot, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 95-151.

SOOFİZADEH, Abdolvahid - Özgür Türker, "Rusya-İran (Kaçar) İlişkileri Adına Dehşet Verici Bir Hadise: Rusya'nın Tahran Başkonsolosluğu

Baskını ve Büyükelçi Aleksandr Griboyedov ve Maiyetinin Katledilmesi (11 Şubat 1829)", *Belleten*, LXXXII/294, (Ağustos 2018), s. 569-586.

ŞOPEN, İ., *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy-oblasti v epohu yeya prisoyedineniya k Rossiyskoy İmperii*, V tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1852.

Tifliskiye Vedomosti, sreda, İyunya 4-go 1828 goda, No: 1. (4 Haziran 1828, Çarşamba)

Utverjdeniye Russkago Vladıçestva na Kavkaze, C. XII, Red. Tuğgeneral Potto, Tiflis 1901.

YEŞİLOT, Okan - Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "Paskeviç'in Revan Kuşatması ve Ermeni Vilayeti'nin Oluşturulması", *3. Türkistan Kurultayı: Kafkasya ve Türkistan'da 1938 Sovyet Katliamı ve Etkileri Göç, Sürgün ve Kimlik*, Kastamonu 2018, s. 335-351.

EKLER

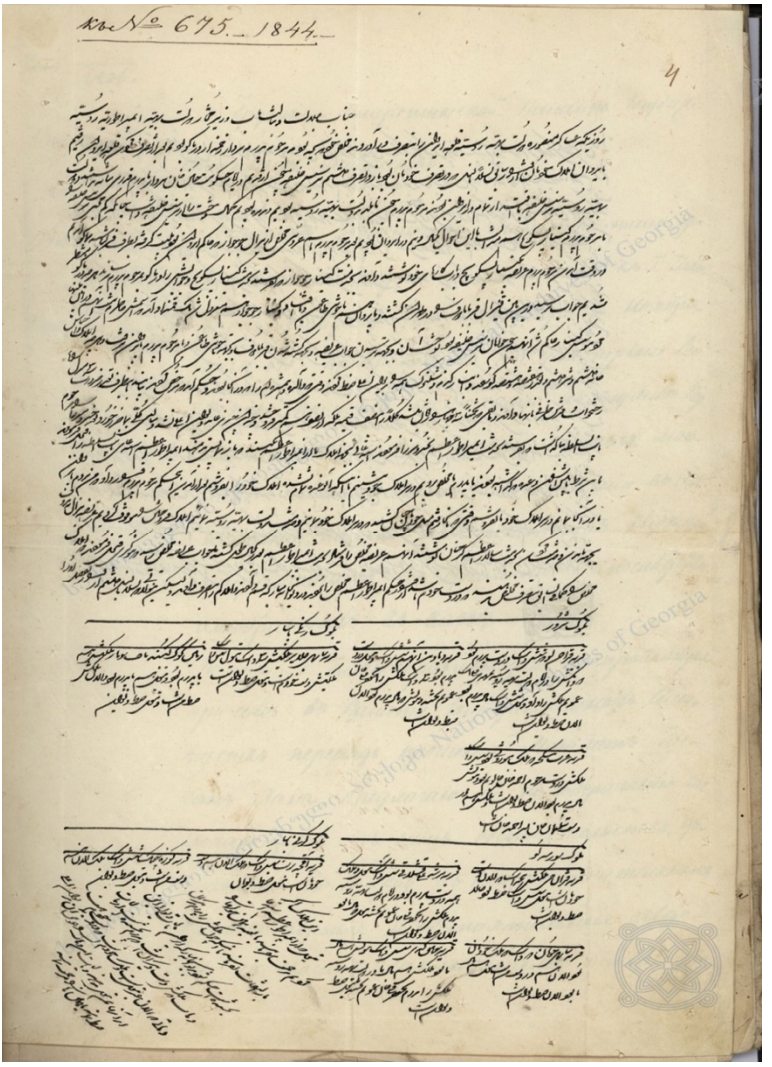

Ek 1: Mehemmed Hasan Han'ın Farsça Mektubu

STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 4a.

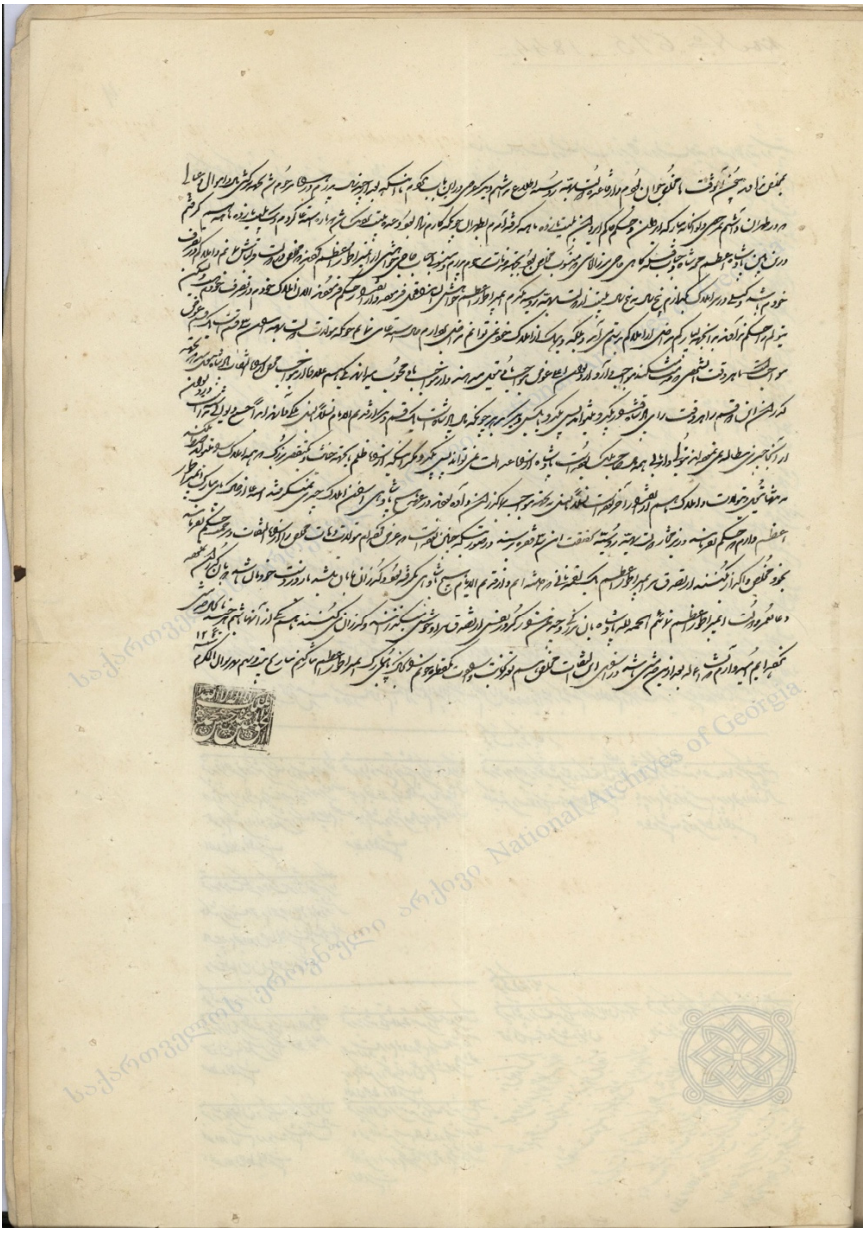

Ek 2: Mehemmed Hasan Han'ın Farsça Mektubu

STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 4b.

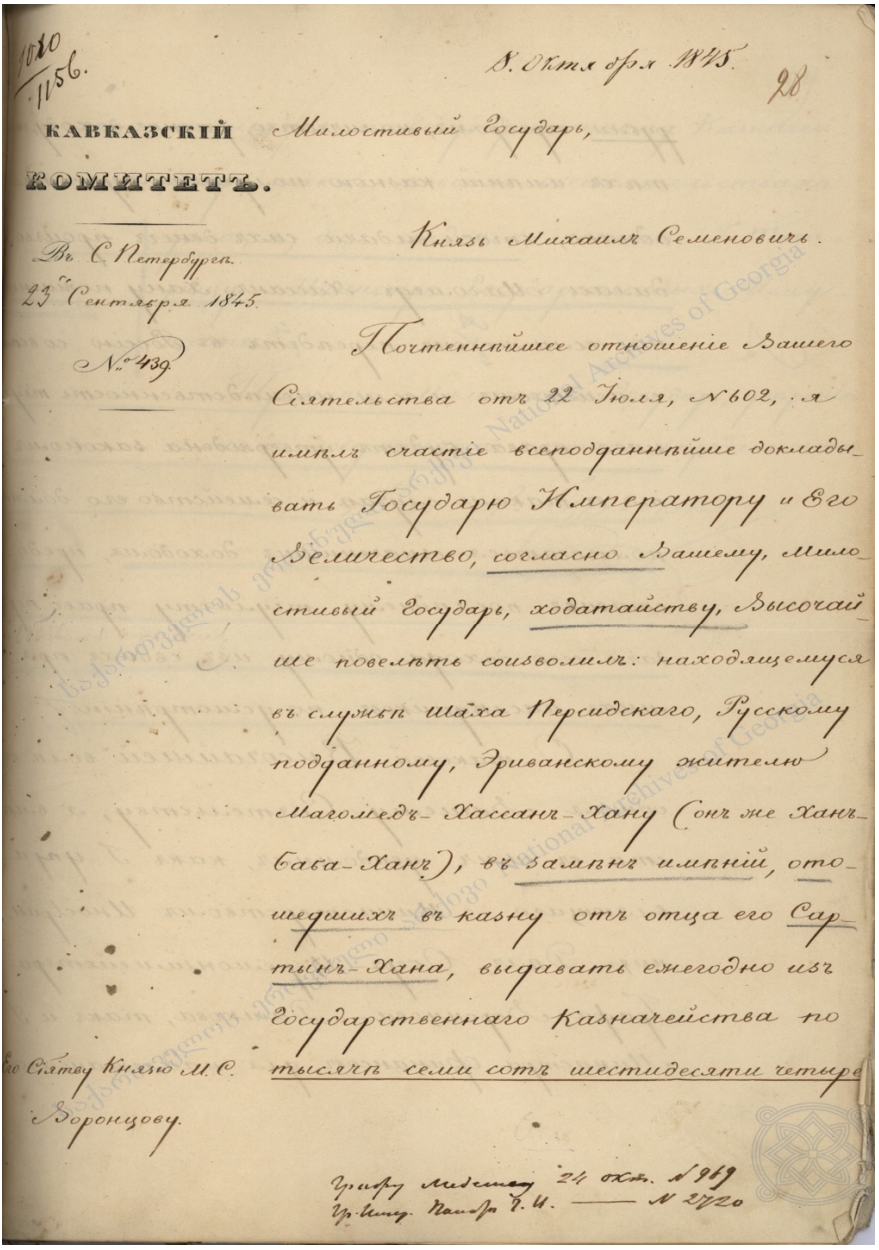

1010
1156.

8. Октября 1845.

28

КАВКАЗСКІЙ
КОМИТЕТЪ.

Въ С. Петербургѣ.
23 Сентября 1845.
№ 439.

Милостивый Государь,

Князь Михаилъ Семеновичь.

Почтеннѣйшее отношеніе Вашего Сіятельства отъ 22 Іюля, № 602, я имѣлъ счастіе всеподданнѣйше докладывать Государю Императору и Его Величество, согласно Вашему, Милостивый Государь, ходатайству, Высочайше повелѣть соизволилъ: находящемуся въ службѣ Шаха Персидскаго, Русскому подданному, Эриванскому жителю Магомедъ-Хассанъ-Хану (онъ же Ханъ-Баба-Ханъ), въ замѣнъ имѣній, отошедшихъ въ казну отъ отца его Сартынъ-Хана, выдавать ежегодно изъ Государственнаго Казначейства по тысячѣ семи сотъ шестидесяти четыре

Его Сіятву Князю М. С. Воронцову.

Графу Медему 24 окт. № 969
Гр. Имп. Панф. Г. И. — № 2720

Ek 3: Kafkasya Komitesi'nin Kararı (23 Eylül 1845)

STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 28a.

рубли серебромъ, количество, равное доходу, от
тѣхъ имѣній казною получаемому, съ тѣм
однако, чтобы выдача сихъ денегъ производи
лась Магомедъ-Хассанъ-Хану пожизне
но; если же онъ переѣдетъ въ Россію со всѣ
семействомъ и если наслѣдственность тіу
наго права будетъ утверждена закономъ,
то въ такомъ случаѣ и семейство его долж
польчоваться означеннымъ доходомъ, предо
ставивъ послѣднему тіулисту право пе
дачи сего дохода одному изъ своихъ пря
мыхъ наслѣдниковъ по усмотрѣнію.

О таковой Высочайшей волѣ
общая Вашему Сіятельству, я вм
сть съ симъ увѣдомилъ, какъ Г. упра
вляющаго Министерствомъ Иностран
ныхъ Дѣлъ, Оберъ-Церемоніймейстера
Графа Воронцова-Дашкова, такъ и
Министра Финансовъ, для надлежащаго

Ek 4: Kafkasya Komitesi'nin Kararı (23 Eylül 1845)
STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 28b.

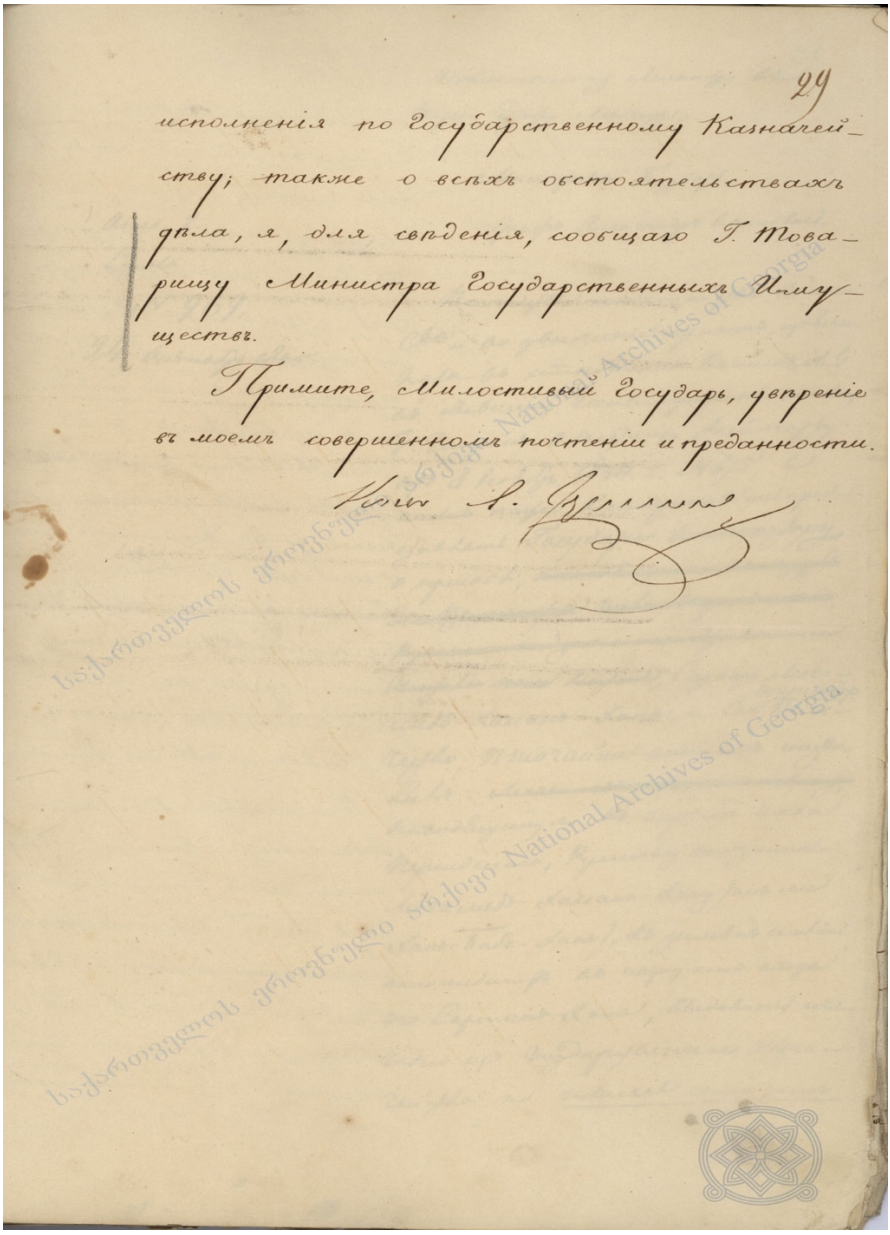

29

исполненія по Государственному Казначей-
ству; также о всѣхъ обстоятельствахъ
дѣла, я, для свѣденія, сообщаю Г. Това-
рищу Министра Государственныхъ Иму-
ществъ.

Примите, Милостивый Государь, увѣреніе
въ моемъ совершенномъ почтеніи и преданности.

Ек 5: Kafkasya Komitesi'nin Kararı (23 Eylül 1845)

STSA, Fond 4, Delo 18, Listok 29a.

"AN INHERITANCE STRUGGLE IN THE CAUCASUS: THE LAND DEMAND FROM TSARIST RUSSIA BY MEHEMMED HASAN KHAN, A NOBLEMAN OF REVAN KHANATE (1827-1845)"

Abstract

This paper investigates the legal struggle of Mehemmed Hasan Khan, who was the nobleman of Revan Khanate (1747-1828) which was destroyed after the Russian invasion, with the authorities of Tsarist Russia. Mehemmed Hasan Khan applied to the Tsarist Russia for the return of the land around Revan which was confiscated by the Russian administration at the time. In his application, Mehemmed Hasan Han claimed that he inherited 11 villages around Revan according to tiyul status, and under the law of inheritance. As a result of this legal struggle which was going on for a while, the Caucasus Committee accepted that the mentioned lands belong to him and granted the income from those lands to him. This event is extremely important in terms of acknowledging and confirming the Turkish presence on the land of Revan Khanate, where the Armenian state will be formed, and that the region belongs to the Revan Turks. Relevant sources; the letter written by Hasan Han in Persian and its Russian translation, the Caucasus regent's correspondences with St. Petersburg, the final decision of the Caucasus Committee and other Russian main sources.

Keywords

Revan Khanate, Russia, Iran, Caucasus, Mehemmed Hasan Khan, Tiyul.